

Güncel - Çağdaş Türkiye Tarihi Seminerleri 2005-2006

Cumhuriyet Türkiye'si ve Liberalizm

Fuat Keyman

Cumhuriyet Türkiye'si ile liberalizm arasındaki ilişkiyi düşünürken, bu ilişkinin karmaşık ve çok-boyutlu yapısının ortaya konulmasına yardımcı olacak dört yöntemsel saptama yapmamız gerektiğini düşünüyorum. Birincisi, 1980'den bugüne geçen 25 yılda Türkiye'de merkezi konumda olan tartışma, liberalizmin ne olup ne olmadığı, liberalizmden ne anlaşılması gerektiği, liberalizmin Türkiye için sonuçlarının ne olduğudur; bu merkezi tartışma alanını Turgut Özal ve sonrasında Özalizm tartışması içinde görüyoruz. Türkiye'de tartıştığımız serbest pazar ideolojisi üzerine yapılan her tartışma da liberalizm temel referans noktasıdır. 1980, özellikle 90'lardan bugüne geldiğimiz dönem içinde, örneğin bugün akademik ve kamusal söylemde çok önemli ve merkezi bir konumda olan küreselleşme tartışmasının temel referans noktasının da liberalizm olduğunu görüyoruz. Aynı şekilde özelleştirmeden girişimciliğe, kamu yönetimi reformundan sosyal adalet sorunu tartışmaları içinde de, liberalizm merkezi konumdur. Liberalizmin benzer konumu, AB entegrasyon süreci, Kürt sorunu, İslami kimliğin yükselmesi, sivil toplum, sosyal hareketler, kimlik siyaseti üzerine yapılan tartışmalarda da ortaya çıkmaktadır. Hepimizin bildiği gibi, yolsuzluklardan rüşvete kadar devletin yeniden yapılanma sürecinin temel referans noktalarından yahut da merkezi alanlardan bir tanesi liberalizmdir.

Liberalizm ilginç bir şekilde bu 25 yıllık süre içinde farklı siyasi stratejilere, farklı siyasi söylemlere de eklenilebilmiştir. Farklı siyasi stratejilere, farklı siyasi söylemlere baktığımız zaman bu siyasi söylemlerin son dönemlerde geçirdiği değişim sürecinde liberalizmin çok önemli bir referans, çok önemli bir gösterge olduğunu görüyoruz. Örneğin RP'den AKP'ye geçiş sürecinde AKP'nin 2002 seçimlerinde birinci parti olmasında ve 2002'den bugüne kadar olan süreçte AKP üzerine yaptığımız tartışmalarda muhafazakâr demokratlık tartışmasında, AKP-MÜSİAD ilişkisinde, AKP-SİAD ilişkilerinde, son dönemlerde yaptığımız İslami Kalvinizm tartışmalarında bir liberalizm tartışması yatar. RP'den AKP'ye geçiş sürecinde ılımlı bir İslamın ortaya çıktığını yahut da İslamın liberalleştiğini söylüyoruz. MÜSİAD'a baktığımız zaman serbest pazarla eklenilen bir İslami ideoloji görüyor ve İslamın zenginleştirici de olabildiğini, çünkü serbest pazarla hareket edebildiğini dile getiriyoruz. Burada bir İslam liberalizmi tartışması ortaya çıkar. İslami kimliğin, İslami siyasetin, İslami kültürel yapının son yıllardaki dönüşümünün temel referans noktalarından, temel göstergelerinden biri olarak liberalizm bu anlamda bir İslam-liberalizm tartışması gündeme getirir.

İkincisi, son dönemlerde sosyal demokrat harekete baktığımız zaman, örneğin daha özde Kemal Derviş'in Türkiye'ye gelmesinden ve güçlü ekonomik programının uygulanmasından sonra ortaya çıkan sosyal-liberal sentezde gördüğümüz gibi, son dönemlerde Türkiye'de sosyal demokrasinin değişim süreçleriyle ilgili yapılan tartışmalarda liberalizmin çok önemli bir gösterge olduğunu görüyoruz. Zaten sosyal-liberal sentez denildiği zaman, sosyal demokrasi ile liberalizm nereye kadar uyumlu hale getirilebileceği gibi bir tartışma gündeme getirilir. 2001 krizinden sonra gündeme getirilen güçlü ekonomi programında da liberal yapılarla sosyal adaletin ne biçimde birleştirileceği üzerine açılımlar olduğunu görüyoruz. O yüzden sadece İslam değil, aynı zamanda sosyal demokrasinin Türkiye'deki son yıllardaki dönüşümüyle ilgili tartışmaların temel referans noktalarından biri de liberalizmdir. Aynı şekilde DYP'den MHP'ye, MHP'den Genç Parti örneğine, Genç Parti'den günlük yaşamda Kurtlar Vadisi dizilerine kadar milliyetçi söylemin de son yıllarda yaşadığı dönüşüme ve milliyetçi söylemin kendisini tezahür etme biçimine baktığımız zaman, bu söylemin liberalizmle çok ikircikli bir yapıda ilişkiye girdiğini görüyoruz. Bunlardan biri, liberalizme karşı olan mücadelede kendini konumlayan milliyetçi söylemdir. Öbür taraftan da ister MHP örneğine bakalım, ister Kurtlar Vadisi örneğine bakalım, bu yapılanmanın serbest pazar temelindeki liberalizmle de pek bir sorunu yoktur. Belki IMF'ye karşı olunur, belki liberalizmin siyasi niteliklerine karşı olunur, fakat ekonomik liberalizme karşı olunmaz. Hem İslamın değişimine, hem sosyal demokrasi ile ilgili tartışmaya, hem de milliyetçilikle ilgili tartışmaya baktığımız zaman, ilginç biçimde liberalizm sadece merkezi bir tartışma alanı değil, aynı zamanda bu değişimi ve dönüşümü de ortaya koyan çok önemli bir gösterge, bir söylem haline gelir. Liberalizm son 25 yıl içinde kendisi değil, diğer siyasi stratejilerin değişimi ve dönüşümünü etkileyen bir gösterge noktası olarak işlev görür Türkiye'de.

Üçüncü saptama noktamız, esasında Türkiye tarihine baktığımız zaman Osmanlı'nın son dönemlerinden yahut da Osmanlı döneminde ortaya çıkan modernleşme hareketlerinden bugüne kadarki sürede Türkiye modernleşme tarihi içinde çok önemli, çok sistematik, çok ciddi bir aktör olmasa bile bu değişim ve dönüşümleri etkilemiş olan bir liberal fay hattı olduğudur. Liberalizmi esasında Tanzimat, Meşrutiyet dönemlerinde, 1908-1910'da, 1946 dönüşümünde, 1980 Turgut Özal ve Özalizm dönüşümünde görüyoruz. AKP ile birlikte de muhafazakâr demokratik dönüşüm hareketin liberalizm referansıyla karşılaşıyoruz. Yani 1718'den bugüne geldiğimiz zaman, son 300 yıllık söylem içinde esasında Türkiye'de öyle veya böyle aydınlar katında toplumun gidişatına, siyasetin gidişatına etki etmek amacıyla güden bir liberal düşünce tarzı, bir fay hattı, Sakızlı Ohannes Efendi ile başlayan, Münif Paşa, Cavit Paşa, Prens Sabahattin, Ahmet Ağaoğlu gibi isimlerde ortaya çıkan bir liberal düşünce akımı vardır. Son 25 yılda egemen söylem, egemen gösterge olmakla birlikte, liberalizm Türkiye'nin modernleşme tarihinde her zaman olan, çok öne çıkmayan bir yapıya da sahiptir. O yüzden de Türkiye'nin modernleşme tarihinden konuşmak, şehirlerde entelektüel düzeyde olsa bile liberal düşünce tarzından bahsetmek de mümkündür.

Üçüncü saptama eğer Türk modernleşmesinin içselliği ise, dördüncü ve en önemli saptama hem son 25 yıl içerisinde, hem de bu Türkiye'nin 300 yıllık, 200 küsur yıllık modernleşme tarihi içerisinde liberalizm ile modernleşme arasındaki ilişkinin çok tansiyonlu, çok sancılı bir ilişki olduğudur. Liberalizm ile Cumhuriyet Türkiye'si arasındaki ilişki çok rahat bir ilişki değildir. Dünya modernite tarihi içinde liberalizm bir anlamda - izm'ler içinde en önde gelenlerden biridir. Esasında modernleşmeyi en özünde bireyin, bireysel aklın, serbest pazarın ortaya çıkması olarak düşünürsek, modernleşmenin egemen ideolojisi olan liberalizm esasında Türk modernleşmesi ile çok sancılı, çok tansiyonlu, bazen çok çatışmalı bir ilişkiye de girmiştir. Bu çatışma ve tansiyon ilişkisini örneğin cumhuriyet-demokrasi karşıtlığında görüyoruz. Aynı şekilde devletin bekasına karşı hukukun üstünlüğü ilkesi yine bir çatışma alanıdır. Aynı şekilde "Ulusal çıkar mı önce gelir, demokratikleşme mi önce gelir?",

"İnsanlarımız bireysel haklara sahip vatandaşlar mıdır, yoksa devlete görevlere sahip çağdaşlaşmanın itici güçleri midir?", "Türkiye'de yaşıyorsak vatana olan vazifemiz, topluma olan vazifemiz mi önce gelir yoksa özgürlüklerimiz mi önce gelir?" gibi çatışma alanları gündeme gelmektedir. O zaman da temel soru şu olmaktadır: Cumhuriyet Türkiye'si ile liberalizm arasındaki hem içsel-merkezi, önemli, sistem dönüştürücü, hem de sancılı, çatışmacı, tansiyonlu ilişkiyi nasıl açıklayacağız?

Bu sorunun farklı yanıtları yahut da bu ilişkinin farklı açıklama biçimleri olmakla birlikte bence üç temel nedeni vardır. Birinci olgu, Türk modernleşmesinin niteliğiyle, anlamıyla, içeriğiyle ilgili olan bir sorundan kaynaklanır. Özellikle 1923'ler, 1919-1923 Kurtuluş Savaşı ve 1923'ler erken cumhuriyet dönemine bakar ve o şekilde Türkiye'deki modernleşmenin gelişmesini okursak hem Atatürk'ün Nutuk'unda hem de bu konu üzerinde yazılan kitaplarda ilginç bir şekilde Türk modernleşmesinin birbirleriyle çok da rahat dengelenemeyecek, birbirleriyle rahat ilişkilendirilemeyecek üç amacı, üç davranış biçimini aynı anda içerdiğini görürüz. İlk olarak, bir bağımsızlık savaşından çıktığı için birinci amaç bu cumhuriyeti korumaktır; yani güvenlik koruması temel amaçlardan bir tanesidir. Türkiye modernleşmesinden konuşmak esasında bir güvenlik ideolojisinin egemenliğinden konuşmak anlamına gelir. Ama aynı anda bu İstiklal Savaşı'ndan çıkmış, modernleşme projesini deklare etmiş elitin karşılaştığı ikinci temel sorun da çok hızlı modernleşmesi gereken, çok hızlı ekonomik kalkınması gereken, eğitim düzeyinden sanayileşmeye kadar, şehirleşmeden ticarete, kültürel yapıya kadar az gelişmiş bir toplumun varlığıdır. O yüzden de güvenlik sorunuyla birlikte toplumu kendi içinde çok hızlı kaldırmak sorunu söz konusudur. Altını çizmemiz gereken nokta, bunun Atatürk ve arkadaşları tarafından farklı yerlerde dile getirildiği gibi hızlı olması gerektiğidir; yani Batı ile bizi sömürgeleştirmek isteyen güçlere karşı güvenliği koruyacağız, ama aynı zamanda hızla kalkınacağız ki aradaki boşluk, aradaki fark kapansın. O yüzden de sadece "ulusal kalkınma" değil, "hızlı ulusal kalkınma"dır söz konusu olan. Üçüncü konu, Türkiye'nin yörüngesinin nereye doğru gideceğidir. Cumhuriyeti deklare ettik, koruyacağız, modernleştireceğiz, ama nereye doğru gideceğiz? İşte burada bir batılılaşma ve çağdaşlaşma özlemi vardır.

Bir denklem olarak düşündüğümüz zaman, modernleşme projesi deklare edildiğinde üç şeyin aynı anda yapılması gerekir: Bir taraftan güvenliği, yani devletin bekasını koruyacaksınız, diğer taraftan eşzamanlı olarak hızlı kalkınmayı sağlayacaksınız, aynı zamanda da batıya doğru gideceksiniz. Güvenliğe çok fazla önem vererseniz modernleşmeyi göz ardı eder, içsel yapıyı sorunlu olan bir toplum yaratır, dışı karşı güvenli olacağım derken içe karşı çok sorunlu hale gelirsiniz. Eğer modernleşmeyi göz ardı edip tamamıyla batılılaşmaya doğru giderseniz o zaman biraz havada kalırsınız; batılılaşacağım deyip Batı kurumlarını, ulus- devleti, bürokrasiyi, eğitimi, ulusal kalkınmayı ihmal edemezsiniz. Bunlara ağırlık verip güvenliğe ağırlık vermezseniz, bu sefer de içte kuvvetli olabilirsiniz, ama dışta zorunlu olarak zayıf olabilirsiniz. Güvenlik, ulusal kalkınma ve batılılaşma arasındaki dengeyi kurmak gereklidir. Ancak hem serbest pazara dayalı, hem bireye dayalı, hem bireysel özgürlüğe dayalı bir ideolojinin bu üçü arasında bir dengeyi sağlaması mümkün olmamaktadır.

Erken cumhuriyet dönemlerinde Atatürk ve arkadaşları tercihlerini hızlı ulusal kalkınma ve modernleşmeden aldılar. Son 25 yıla baktığımız zaman da tercih güvenlik temelinde yapıldı. Atatürk zamanında "Biz ne kadar kalkınırsak, ulusal kalkınmamızı ne kadar hızlı yaparsak o kadar da güvenli hale geliriz" düşüncesi söz konusuydu. Dünyanın gidişatının Batı üzerinde olacağı vizyonuyla ülkeyi oraya doğru götürmek düşüncesi vardı. Erken cumhuriyet döneminde Atatürk ve arkadaşları hızlı ulusal kalkınmayı biraz öne alıp güvenliği ve batılılaşmayı tercih ettikleri için, 1923-1930'lar arasındaki Türk dış politikası bir taraftan nötraldir, çok fazla ilgilenmez, öbür taraftan da ufak bir aktifliği vardır. Örneğin Musul ile ilgilendir, fakat diğerini bırakır. Lozan'daki diplomaside gördüğümüz gibi, çok pragmatik ve çok etkili bir dış politika anlayışı vardır, ama çok aktif değildir. Bu üçlü yapı liberalizmin egemen ideoloji olmasını engeller ve Türkiye'de milliyetçilik dediğimiz ideolojiyi daha öne çıkarır; liberalizm ikinci planda kalan bir ideolojidir. Fakat bu üçlü yapının beraberindeki sorunlar hâlâ yaşanmaktadır. AB'yi tartışırken esasında bir taraftan güvenlik tartışıyoruz, ama öbür taraftan biliyoruz ki AB'ye girdiğimiz zaman ulusal kalkınma, modernleşme olayını daha ileriye götüreceğiz. Liberalizmin egemen ideoloji olmasını engelleyen temel unsurlardan bir tanesi bence Türk modernleşmesinin tarihsel ve toplumsal gelişimindeki bu üçlü yapının birleştirilmesindeki zorluk ve bu zorluk içinde liberalizme gerçek anlamda bir yerin açılmamasıdır. Böyle olduğu için Türkiye'de modernleşme başarılıdır. Yukarıdan aşağıya devrimlerine baktığımız ve bugün Ortadoğu, Kafkasya, Balkanlar ile karşılaştığımız zaman, Türkiye'nin modernleşmede güçlü bir toplum olduğunu, fakat modernleşmenin topluma yaygınlaşmadığını görüyoruz. Atatürk'ün tercihi Türkiye'ye modernleşmeyle birlikte demokrasiyi de getirmiş, demokrasiye geçişi rahat sağlamıştır Türkiye; ama bugün demokrasi de topluma yaygınlaştırılmamaktadır. O yüzden de bu üçlü yapının birleştirilmesinin zorluğu, esasında ileriye gitmeyi engellemektedir. "Biraz daha özgürleşelim" dediğimiz zaman, devlet güvenliği gündeme gelmekte, o yüzden de bu yapıda modernleşmeye ve demokrasiye geçiş başarılı olsa da bunların topluma yaygınlaştırılması, derinleştirilmesi, toplum içinde yerleşik hale getirilmesinde bir sınır gündeme gelmektedir. Burada da liberalizm bir çözüm olmakta ve bir taraftan liberalizm bu yapı içinde kendisine yer bulamaz iken öbür taraftan da Türkiye'nin ileri gitmesinin, Türkiye'deki demokrasinin yaygınlaşmasının, Türkiye'nin modernleşmesinin, yaygınlaşmasının temel referanslarından biri olmaktadır.

İkinci tarihsel ve toplumsal olgu da Türkiye'de siyasetin 1923'lerden bugüne Türkiye'de siyasetin yapılış biçimi ile ilgilidir. Bana kalırsa 1923'lerden bu yana, özellikle 2000'lere kadar, belli değişimler olsa bile belli bir süreklilik vardır. Türkiye'de siyaset bilimi alanı içerisinde yani Türkiye toplumunu çevre-merkez paradigması içerisinde yönetmek temel sorudur.

Dünya ekonomisi içinde kalkınma alanında, toplumların kalkınma tarzlarına göre üç boyutlu bir durum vardır: İngiltere gibi ilk kalkınanlar; Almanya, Fransa gibi geciken kalkınanlar ve Türkiye gibi "geç geç" kalkınanlar. Türkiye geç geç kalkınan bir ülke olduğundan, birincilerle ikincileri hızlı bir biçimde yakalaması gereklidir. Liberalizm bunlardan genel olarak birinciye, yani İngiltere'nin kalkınma modeline referans verir. Geç kalkınanlarda devlet ağırlığı söz konusudur; geç geç kalkınanlarda liberalizm ile kalkınan yoktur.

Türkiye deneyiminden farklı olarak da Latin Amerika deneyimine baktığımız zaman, orada da devletin muhakkak bir etkinliği olması gereklidir; çünkü bu arayış kapatma sendromu burada çok önemlidir ve liberalizmin o toplumlarda gelişmesi yahut yaygınlaşması, yahut da bir ekonomik söylem olarak egemenleşmesi önünde ciddi bir engel oluşturur. 1923-1930 dönemine ve ondan önceki döneme baktığımızda, İstanbul'da yahut da aydınlar arasındaki kamusal alan tartışmalarında bir liberalizm referansı vardır. Liberalizmin sistematik bir aktör olarak olaya girmesi ve olayı çerçevelemesi durumu yoktur, ama bir eleştiri, bir farklı görüş, bir olaya yön verme hareketi olarak bir liberal tartışma alanından da bahsedebiliriz. Türkiye'deki düşünce düzeyinde liberal fay hattı hiçbir zaman İngiltere'deki, Avrupa'daki, ABD'deki gibi çok ciddi bir liberal aktörü yaratmaz. Yalnız Mustafa Kemal ve arkadaşlarının vizyonerliği içinde tercih zaten liberalizm olamazdı; o zamanın güvenlik, hızlı ulusal kalkınma ve batılılaşma üçgeni içindeki Türk modernleşmesinin tercihi zaten yapısal olarak da, tarihsel olarak da, vizyon temelinde de liberalizm tercihini yaratamazdı. Liberalizm olması için birey inşa etmek gerekir; fakat bu bireyin nasıl inşa edileceği referansında bence 1923'lerdeki tercih, haklar ve özgürlüklere yönelik bir tercih de olabilirdi. Yani oradaki tercihte organik toplumun tamamıyla vazifeler temelinde olması, o topluma hizmet veren sektörler temelinde bir anlayışla örgütlenmesi gerekmiyordu. Orada bence ciddi bir politik tercih vardı; yani Türkiye toplumunun tarihsel oluşumunda bir birey yoktu belki, fakat bence Atatürk modernleşmesi vazifeleri ve görevleri bireysel hak ve özgürlüklerin önüne koymada o kadar da katı olmayabilirdi.

Bugün liberalizm bireyi gerekli kılar, ama bunun ne tür bir birey olduğu çok önemli bir tartışma konusudur burada; yani bireyden ne anladığımız çok önemlidir. Birey ile sivil toplum arasındaki bağlantı bence haklar ve özgürlükler ve aktif olarak toplumsal sorunlara çözüm bulmada yatan bir birey anlayışında kurulur. Pazar temelinde, hızlı bir şekilde zenginleşme yahut da girişimcilik temelinde, yahut da tamamıyla kendi çıkarları temelinde tanımlanan birey liberalizmde çok daha istenen bir unsurdur. Ama sivil toplumdaki birey, bence liberalizmdeki bir anlayışın ortaya koyduğu bireyden çok daha farklı, aktif, erdemli ve sorun çözücü bir bireydir.